

Milieu & Recht, Mariene zwerfafval: de EU Kaderrichtlijn Mariene Strategie in het licht van de beginselen van Europees milieurecht

[Klik hier om het document te openen in een browser venster](#)

Vindplaats:	M en R 2015/62	Bijgewerkt tot:	01-05-2015
Auteur:	mr. T.D. Wolters ^[1]		Download gedrukte versie (PDF)

Mariene zwerfafval: de EU Kaderrichtlijn Mariene Strategie in het licht van de beginselen van Europees milieurecht

Trailer

De Kaderrichtlijn Mariene strategie (KRM) stelt een juridisch kader vast voor de bescherming van het Europese mariene milieu tegen degradatie door zwerfafval. De richtlijn verplicht EU-lidstaten om mariene strategieën vast te stellen met betrekking tot de onder hun rechtsmacht vallende wateren. De vrijheid tot inkleding van deze strategieën is groot gezien de KRM weinig concrete handvatten biedt voor het tegengaan van marien zwerfvuil. In dit artikel zal getoetst worden of de KRM en de voortvloeiende mariene strategieën voldoende rekening gehouden hebben met de beginselen van internationaal milieurecht zoals opgenomen in artikel 191 VWEU respectievelijk de preambule van de KRM teneinde de toevoer van zwerfafval effectief te kunnen verminderen.

1. Inleiding

Tussen alle grootschalige milieuproblematiek van onze tijd is er één milieukwestie die onderbelicht wordt: de vervuiling van (Europese) mariene regio's door de toevoer van zwerfafval. Het meest verontrustende aspect van deze vorm van milieudegradatie is dat de omvang van de vervuiling toeneemt. Door het dumpen en het verwaaien van (persistent) afval op een mondiale schaal ontstaan in de oceanen en zeeën enorme velden bestaand uit drijvend afval die hele mariene ecosystemen bedreigen. De negatieve effecten strekken zich eveneens uit tot de menselijke gezondheid, de strandkwaliteit, de economie en tot maritieme industrieën.^[2] De Europese Unie heeft actie ondernomen om het mariene zwerfafval tegen te gaan in de vorm van een richtlijn: 'de Kaderrichtlijn Mariene Strategie'^[3] (KRM). De KRM stelt een juridisch kader vast voor de bescherming en de instandhouding van het Europese mariene milieu. Met het Europese mariene milieu wordt bedoeld de wateren in de Middellandse Zee, de Oostzee, de Zwarte Zee en het noordoostelijk deel van de Atlantische Oceaan. Door middel van het voorkomen, verminderen en elimineren van verontreiniging moet een 'goede milieutoestand' bereikt worden in de Europese wateren. De kern van de KRM wordt gevormd door de verplichting voor de lidstaten om mariene strategieën vast te stellen met betrekking tot de onder hun soevereiniteit of rechtsmacht vallende wateren. Deze strategieën dienen de toevoer van afval in de wateren effectief te verminderen. In de loop van 2015 moeten de lidstaten 'mariene strategieën' hebben opgesteld die

een 'goede milieutoestand'^[4] in de Europese mariene gebieden ten tijde van 2020 garanderen.^[5]

Een bestudering van de KRM leert ons echter dat de richtlijn de lidstaten weinig sturing biedt met betrekking tot het tot stand brengen van een mariene strategie waarin zwerfafval geadresseerd behoort te worden. Er wordt een globale doelstelling met betrekking tot zwerfafval gegeven, maar concreet is de richtlijn allerm minst. Een goede milieutoestand wordt bereikt indien: *'De eigenschappen van, en de hoeveelheden zwerfvuil op zee geen schade aan het kust- en mariene milieu veroorzaken.'*^[6] Het is echter niet realistisch te denken dat er een moment zal aanbreken dat afval nooit het mariene milieu zal bereiken.^[7] De afwezigheid van duidelijke streefwaarden in de KRM en de grote discretionaire bevoegdheid van de lidstaten in combinatie met de aanwezige kans dat lidstaten te veel zullen vertrouwen op de bestaande regelgeving om een 'goede milieutoestand' te realiseren leiden tot de reële bezorgdheid dat de mariene strategieën nauwelijks zullen bijdragen tot het verminderen van de vervuiling.

De beoordelingsruimte van lidstaten is echter niet geheel ongelimiteerd, er is namelijk wel degelijk een kader die een bepaalde mate van minimumharmonisatie regelt en waaraan de KRM en de lidstaten zich door middel van hun mariene strategieën dienen te conformeren. Sterker nog, in de preambule van de richtlijn wordt het enige vereiste waaraan de mariene strategieën ten minste behoren te voldoen gestipuleerd, namelijk de *'beginselen van het Europees milieurecht'*: "de maatregelen {in de mariene strategieën} moeten gebaseerd zijn op het voorzorgsbeginselen het beginsel van preventief handelen, het beginsel dat milieuaantastingen bij voorrang aan de bron moeten worden bestreden, en het beginsel dat de vervuiler betaalt."^[8] Deze beginselen van internationaal milieurecht zijn ontleend aan het Europese Werkingsverdrag en behoren sturing te bieden bij het bepalen van Europees beleid op milieugebied. Eveneens bieden de beginselen een helder kader waartegen de KRM en de mariene strategieën kunnen worden afgezet. De centrale vraag hierbij is 'in hoeverre de KRM slaagt in haar doel om de mariene strategieën van de lidstaten deze beginselen te laten evenaren dan wel te overtreffen om zodoende te komen tot een vermindering van zwerfafval en de gewenste goede milieutoestand in de Europese wateren'. De voornoemde beginselen worden in de navolgende tekst kort beschreven waarna ze worden getoetst aan de richtlijn en de mariene strategieën. Eveneens worden er enkele illustratieve aanbevelingen tot vermindering van marine zwerfafval benoemd die in overeenstemming zijn met de hierboven uitgelichte beginselen van internationaal milieurecht.

2. De toetsing van het voorzorgs- en preventiebeginsel aan de KRM en de strategieën

Vooreerst benoemd in de preambule en dus ook vooreerst behandeld in deze toetsing zijn het 'voorzorgsbeginsel en het preventiebeginsel'. De *raison d'être* van het voorzorgs- en preventiebeginsel in het milieurecht is enerzijds gelegen in het besef dat het milieu kwetsbaar is voor antropogene invloeden en anderzijds in het gebrek aan wetenschappelijke consensus over de invloeden van een bepaald handelen op het milieu (in onderhavig geval 'de toevoer van zwerfafval').^[9] Deze beginselen beogen sturing te bieden bij het opstellen en implementeren van beleid op gebieden waar wetenschappelijke onduidelijkheid heerst.^[10] Het onbetwist vaststellen dat zwerfvuil schade berokkent ten aanzien van een mariene populatie of het mariene ecosysteem blijkt zeer lastig gezien de schaal waarop de vervuiling gestalte aanneemt en doordat er een breed scala aan andere factoren zijn die medeverantwoordelijk kunnen zijn voor de degradatie van de mariene gebieden.^[11] De wetenschappelijke lacune in de volledige gevolgen die het zwerfvuil oplevert vermoedelijk het opstellen van mariene strategieën die een 'goede milieutoestand' bewerkstelligen. Desondanks is het evident dat marien zwerfafval enige vorm van schade aanricht, voornamelijk ten aanzien van mariene ecosystemen, hetgeen zijn weerslag heeft op onder meer onze economie en onze gezondheid.^[12] Het opstellen van een mariene strategie met maatregelen die het probleem van het marien zwerfafval adequaat adresseert en verdere milieudegradatie voorkomt is gezien deze negatieve consequenties geheel in overeenstemming met het voorzorgs- en preventiebeginsel.

Met oog op het voorzorgs- en preventiebeginsel moet de goede milieutoestand geprefereerd worden boven

alle andere belangen. Ter illustratie dat dit momenteel niet gebeurt wijs ik op de nadruk op artikel 13 (lid 3) KRM waar naast de technische haalbaarheid van de maatregelen, de kosteneffectiviteit van de maatregelen de boventoon voert, waardoor het economisch belang dreigt te prevaleren over een goede milieutoestand. Het leggen van een verkeerd zwaartepunt in de KRM vindt haar weerslag op de mariene strategieën van de lidstaten. Dit zorgt er namelijk voor dat maatregelen waarbij zwaar wordt ingezet op het milieu ontberen. Maatregelen ter bestrijding van zwerfafval zoals ‘een initiatief tot verkiezing schoonste strand’^[13] zijn ontoereikend en allerminst een effectieve en proportionele maatregel’ te noemen gezien het doel van de richtlijn.

3. Aanbeveling

Met het voorzorgs- en preventiebeginsel in het achterhoofd verdient het aanbeveling om *kwantitatieve streefwaarden* in de KRM op te nemen, teneinde een neerwaartse trend in zwerfafval te bewerkstelligen.^[14] Deze streefwaarden verdienen nauwkeurige afweging. De stranden van de Noord-Oost Atlantische oceaan hebben gemiddeld 712 stukken afval per 100 meter: een globale zinsnede zoals het ‘behalen van een vermindering in afvalvolume op deze stranden binnen zes jaar’ zou er zeer waarschijnlijk toe leiden dat het mariene milieu de komende generaties nauwelijks verbeterd.^[15] Uit de voorlopige resultaten van een KRM-beoordeling blijkt dat er een gebrek aan samenhang en ambitie is tussen de EU-lidstaten.^[16] Deze observatie leidt tot de conclusie dat het twijfelachtig te noemen is dat de lidstaten de globaal geformuleerde KRM doelen zullen bereiken zonder de stimulans van een *kwantitatieve* doelstelling die EU breed is.^[17] Op grond van het voorzorgs- en preventiebeginsel zou het toelaatbaar zijn om Europese grenswaarde vast te stellen op een centraal Europees niveau waaraan de lidstaten zich kunnen meten en waardoor de implementatie van regionale maatregelpakketten eenvoudiger zal worden. Het Instituut voor Europees Milieubeleid deelt deze mening blijkens hun rapport met betrekking tot de aanpak van marien zwerfvuil binnen de Europese Unie:

“The current lack of knowledge means that it is difficult to link any target to the desired condition of ‘good environmental status’, or to set a quantitative target given the lack of a baseline. Nevertheless, the precautionary principle (enshrined in the TFEU and a guiding principle of the MSFD(*KRM)) requires that a lack of scientific certainty should not be used as a reason for postponing cost-effective measures to prevent environmental degradation. Targets play a key role in drawing the attention of policy makers to a problem and providing the political impetus needed to set the EU on course to meet the MSFD objective, as well as act as an important driver for the implementation of other existing legislation.”^[18]

4. De toetsing van het bronbeginsel aan de KRM en de strategieën

Het bronbeginsel wordt algemeen erkend omdat de strategie om een probleem bij de bron aan te pakken als efficiënter wordt beschouwd dan de negatieve gevolgen blijven te bestrijden.^[19] Het beginsel schrijft voor dat wanneer een verontreinigingsbron extreme milieueffecten kan veroorzaken direct maatregelen nodig zijn die deze gevolgen bij de bron beperken/voorkomen.^[20] In geval van diffuse bronnen dienen deze maatregelen voornamelijk in samenwerking tussen de lidstaten opgesteld te worden om zodoende het probleem effectief en efficiënt te bestrijden. Het dient vermelding dat de bronnen van marien zwerfafval zeer diffuus zijn, ruim 80% van het afval vindt zijn oorsprong uit een scala aan land gerelateerde bronnen. Storting op zee is eveneens een grote bijdrager aan de vervuiling.^[21] Een nauwe en geharmoniseerde samenwerking tussen de lidstaten wordt niet alleen geprefereerd door de KRM, maar is door deze diffusie een noodzakelijkheid indien de vervuiling teruggebracht wil worden. Om de veelheid aan bronnen effectief aan te pakken, dienen de lidstaten vergelijkbare maatregelen te hebben om te zorgen dat de toevoer vanuit alle lidstaten minimaal is. Een maatregel wint namelijk in kracht indien deze wordt nageleefd door de lidstaten gezamenlijk, hetgeen de KRM benadrukt:

“Wegens het grensoverschrijdende karakter van het mariene milieu dienen de lidstaten samen te werken met het oog op een gecoördineerde uitwerking van de mariene strategieën per mariene regio of subregio. Aangezien mariene regio's of subregio's zowel met andere lidstaten als met derde landen worden gedeeld, moeten de lidstaten met alle middelen streven naar hechte samenwerking met alle betrokken lidstaten en derde landen.”^[22]

Afgezien van deze tekst legt de KRM geen direct bindende verplichting aan de lidstaten op om hun mariene strategieën te harmoniseren. Deze discretionaire vrijheid heeft tot gevolg dat de lidstaten weinig aansluiting zoeken met de andere lidstaten. Als er bijvoorbeeld naar de strategieën van Nederland en het Verenigd Koninkrijk wordt gekeken valt het op dat deze landen nauwelijks of geen grensoverschrijdende samenwerkingsintenties in hun strategie hebben opgenomen.^[23]

5. Aanbeveling

Om in overeenstemming te raken met het bronbeginsel verdient het aanbeveling om enkele *verplichte maatregelen* in de KRM op te nemen waarin mariene zwerfafval bij de bron wordt aangepakt. In oktober 2012 publiceerde de Europese Commissie een richtinggevend rapport^[24] om EU-lidstaten te ondersteunen bij de ontwikkeling van afvalpreventieprogramma's die de lidstaten behoren op te zetten naar aanleiding van de Kaderrichtlijn Afvalstoffen^[25]. Indien de Kaderrichtlijn Afvalstoffen op een juiste manier wordt geïmplementeerd en uitgevoerd, dragen haar bepalingen bij aan het oplossen van mariene vervuiling en kan het als richtinggevend platform dienen met betrekking tot de KRM-strategieën.^[26] Het voornoemd rapport van de Europese Commissie richtte zich met name op kunststof afval en hoe het uitbundige gebruik van plastic tassen aan banden gelegd kon worden.^[27] Verscheidende EU-lidstaten, en dan met name landen waarin de zee een prominente rol speelt zoals Ierland, Italië en het Verenigd Koninkrijk hebben actie ondernomen om het ontstaan van marien zwerfafval door plastic tot een halt te roepen. Zo zijn maatregelen genomen bestaande uit een compleet verbod op plastic tassen of een verplichte belasting bij de aanschaf van een plastic tas.^[28] Deze maatregelen blijken uit een uitgevoerde casestudy niet zonder effect:

“Ireland introduced a levy on general purpose plastic bags of 0.15 EUR per bag with the primary purpose of reducing the consumption of disposable plastic bags. The levy had an immediate effect on consumer behaviour with a decrease in plastic bag usage from an estimated 328 bags per capita to 21 bags per capita almost overnight.”^[29]

Een EU breed verbod dan wel taxatie op persistente gebruiksvorwerpen, zoals materialen gefabriceerd uit kunststof, zou in lijn zijn met het 'bronbeginsel'. Het probleem van het marien zwerfafval dient, zoals gedaan is bij het voorbeeld van de plastic tassen, te worden aangepakt in het stadium dat het zwerfvuil nog geen afval is. Enkel door het verminderde gebruik van bepaalde persistente en milieuschadelijke gebruiksgoederen kan het probleem van mariene vervuiling bij de bron worden aangepakt.

6. De toetsing van het vervuiler-betaalt beginsel aan de KRM en de strategieën

Een laatste beginsel waarop de mariene strategieën volgens de KRM gestoeld moeten zijn is het 'vervuiler-betaalt beginsel'.^[30] Dit beginsel indiceert dat de kosten van vervuiling van het milieu gedragen behoren te worden door de entiteiten die verantwoordelijk zijn voor het veroorzaken van de vervuiling.^[31] De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) heeft een aanbeveling gedaan met betrekking tot de toepassing van dit beginsel.^[32] Het beginsel omvat, volgens de OESO, de regel dat een bedrijf dat milieugevaarlijke installaties bezit de kosten draagt voor het implementeren van *redelijke maatregelen*^[33] om (on)voorzien verontreiniging te voorkomen en te controleren. Deze maatregelen dienen voorgeschreven te worden door de publieke autoriteiten in overeenstemming met het nationale recht.^[34] Met oog op het bovenstaande kan gesteld worden dat bijvoorbeeld de mariene strategie van Nederland geen enkele redelijke

maatregel bevat die voldoet aan het onderhavige beginsel. De mariene strategie van het Verenigd Koninkrijk verschuift haar verantwoordelijkheid naar de maatschappij:

“Current litter policies involve a strong focus on action being taken across society (e.g. by communities and businesses) rather than centralised action by Government, and could include measures such as public campaigns to raise awareness and promote changed behaviour on littering and encouraging and facilitating community clean-up activity.”^[35]

7. Aanbeveling

Met een beroep op het vervuiler-betaalt beginsel is het zeer goed mogelijk om wetgeving – als onderdeel van een mariene strategie – op te stellen die verplichtingen oplegt aan vervaardigers van persistente verbruiksartikelen. Een voorbeeld van een maatregel die in redelijkheid voorziet in een adequate representatie van het vervuiler-betaalt beginsel dat in het bedrijfsproces geïncorporeerd zou moeten worden en opgelegd dient te worden vanuit de centrale overheid is het verplicht stellen van een circulaire bedrijfsinrichting in bepaalde branches. Een aanbeveling zou een landelijk stelsel van statiegelden op sommige persistente gebruiksvoorwerpen kunnen zijn. Vervaardigers van niet natuurlijk afbreekbare producten worden op een dergelijke manier verplicht gesteld een duurzame tak aan de bedrijfsvoering te voegen. De burger wordt eveneens geprikkeld tot recycling door het ontvangen van consigne. In de recente jaren heeft een significante verhoging in het volume van kunststofverzameling voor recycling plaatsgevonden binnen de EU. Desondanks is het algehele recycleniveau binnen de EU nog steeds slechts 24%.^[36] Uit de EU-conferentie^[37] met betrekking tot plastic afval van 30 september 2013 – *The Plastic Waste Conference* – bleek reeds dat er overeenstemming heerst om niet langer het huidige lineaire systeem aan te houden waarin producten *vervaardigd, gebruikt en weggeworpen* worden, maar dat het tijd is om te komen tot een nieuw circulair business model waarin de kunststof voorwerpen na gebruik een nieuw doel wordt gegeven.^[38] De Europese Commissie maakt betreffend het voorgaande de volgende kanttekening:

“This [een circulair bussinesmodel] would increasingly require manufactures to retain ownership of their products by factoring in recovery and reuse at the design stage.”^[39]

8. Concluderend

Wil de KRM haar beoogde doelstellingen behalen en komen tot een verminderde toevoer van zwerfafval aan het mariene milieu, dan dient dit conform de reeds bestaande Europese milieurechtbeginselen te gebeuren aangezien veel staten deze beginselen reeds hebben erkend en er derhalve een breed draagvlak voor ontstaan is. Na toetsing van de richtlijn aan de internationale beginselen blijkt dat de KRM vooralsnog niet in het ultimatum remedium voorziet ten aanzien van mariene vervuiling in de Europese wateren. De ambitie van de richtlijn om de mariene strategieën die de vervuiling tegen behoren te gaan in overeenstemming met de behandelde beginselen te laten zijn, schiet in de praktijk nog te kort. De conclusie luidt momenteel dat indien de KRM en de voortvloeiende strategieën in overeenstemming willen zijn met de beginselen van internationaal milieurecht, de Europese Unie de richtlijn een stringenter karakter toe dient te bedelen en enkele concrete verplichtingen/streefwaarden dient te stellen. Desondanks is het ontstaan van de richtlijn en haar beoogde doelstellingen een stap in de goede richting. Indien de KRM een concreter en stringenter karakter krijgt en de strategieën van de lidstaten hieraan conformeren – *met oog op het bestaande Europese recht* – is het zeer goed mogelijk dat de KRM in zeer positieve zin kan bijdragen aan het supprimeren van de toevoer van zwerfafval in de Europese wateren.

Voetnoten

Voetnoten

- [1] Dit artikel is een verkorte weergave van een breder scriptieonderzoek van Tristian Wolters aan de Universiteit van Tilburg voor de master Recht & Duurzaamheid en onder toezicht van prof. Verschuuren en prof. Bastmeijer. Tristan Wolters is nu werkzaam bij Brunet advocaten te Nijmegen.
- [2] C.L. Chen and T.K. Liu, 'Fill the Gap: Developing Management Strategies to Control Garbage Pollution from Fishing Vessels', *Marine Policy*, Juli 2013, volume 40, p. 34-40.
- [3] Kaderrichtlijn Mariene Strategie 2008/56/EC (*PbEU* 2008 L 164/19).
- [4] Een begrip dat de lidstaten afzonderlijk invulling mogen geven.
- [5] European Commission (24/3/2015), *Legislation: The marine directive*, <ec.europa.eu/environment/marine/eu-coast-and-marine-policy/marine-strategy-framework-directive/index_en.htm>.
- [6] KRM 2008/56/EC (*PbEU* 2008 L 164/19), preambule, onder 27.
- [7] Zelfs met de nadere criteria en indicatoren opgesteld door de Europese Commissie blijft de doelstelling weinig concreet.
- [8] Preambule van de KRM 2008/56/EC (*PbEU* 2008 L 164/19) onder 27, gebaseerd op artikel 191 VWEU.
- [9] T. Barkhuysen en F. Onrust, 'De betekenis van het voorzorgsbeginsel voor de Nederlandse (milieu)rechtspraak', in: M.N. Boeve, *Kansen in het omgevingsrecht*, Groningen: Europa Law Publishing 2010, p. 49-51.
- [10] P. Sands, J. Peel, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2012.
- [11] S. Newman, E. Watkins en A. Farmer, 'How to improve EU legislation to tackle marine litter', Institute for European Environmental Policy, London, 2013, p. 2-4.
- [12] H. van Weenen en S. Haffmans, 'Verkennde studie: "Plasticverontreiniging van de oceanen"', Partners for Innovation, 2011 & Secretariat of the Convention on Biological Diversity and the Scientific and Technical Advisory Panel-GEF, 'Impacts of Marine Debris on Biodiversity: Current Status and Potential Solutions', Montreal, Technical Series No. 67, 2012, p. 16.
- [13] Ministerie van Infrastructuur en Milieu, 'Mariene Strategie Nederlandse deel van de Noordzee 2012-2020', 2012, p. 96.
- [14] Hetgeen onderschreven wordt door een adviesrapport van Seas at Risk: *Seas at Risk, Environmental NGO advice on marine litter for public consultations on the Marine Strategy Framework Directive*, 2012, p. 7 (dit advies geeft aanbevelingen ten aanzien van het behalen van een GMT door de lidstaten door middel van preventieve actie en het instellen van streefwaarden).
- [15] Seas at Risk, *Environmental NGO advice on marine litter for public consultations on the Marine Strategy Framework Directive*, 2012, p. 7.
- [16] S. Newman, E. Watkins en A. Farmer, 'How to improve EU legislation to tackle marine litter', Institute for European Environmental Policy, London, 2013, p. 5-7.
- [17] S. Newman, E. Watkins en A. Farmer, 'How to improve EU legislation to tackle marine litter', Institute for European Environmental Policy, London, 2013, p. 5-7.
- [18] S. Newman, E. Watkins en A. Farmer, 'How to improve EU legislation to tackle marine litter', Institute for European Environmental Policy, London, 2013, p. 15.
- [19] Ch.W. Backes, P.C. Gilhuis, N.S.J. Koeman, *Milieurecht*, Kluwer, 2006, p. 69.
- [20] Het bronbeginsel vormt gezien haar engere toepassingsbereik als het ware een concretisering op het preventiebeginsel; het gaat immers om herleidbare bronnen van milieuverontreiniging of aantasting.
- [21] Marine Policy Team, *Consultation on Draft Northern Ireland Marine Litter Strategy*, UK Department of the Environment 2014.
- [22] Preambule van de KRM 2008/56/EC (*PbEU* 2008 L 164/19) onder 13.
- [23] Ministry of infrastructure and environment, 'Mariene Strategie voor het Nederlandse deel van de Noordzee 2012-2020, 2012, p. 96. and Ministry for Natural Environment and Fisheries, 'Marine Strategy Part One', 2012, p. 144.
- [24] BIO Intelligence Service et al., 'Study to explore the feasibility of creating a fund to cover environmental liability and losses occurring from industrial accidents', Final report prepared for European Commission & DG ENV, 17 april 2013.

- [25] Richtlijn 2008/98/EG (*PbEU* 2008 L 312/3) betreffende afvalstoffen en tot intrekking van een aantal richtlijnen.
- [26] S. Newman, E. Watkins en A. Farmer, 'How to improve EU legislation to tackle marine litter', Institute for European Environmental Policy, London, 2013, p. 16.
- [27] BioIntelligence Service et al., Copenhagen Resource Institute and Regional Environmental Center, 'Preparing a Waste Prevention Programme: Guidance document', EC{DG environment}, 2012.
- [28] S. Newman, E. Watkins en A. Farmer, 'How to improve EU legislation to tackle marine litter', Institute for European Environmental Policy, London, 2013, p. 16.
- [29] Department of Environment Community and Local Government, 2013: 'Plastic Bags', laatst geraadpleegd op 4 april 2015, <www.environ.ie/en/Environment/Waste/PlasticBags/>
- [30] Het beginsel is gecodificeerd in artikel 16 van de Rio Declaratie en op Europees niveau in artikel 191 lid 2 van het Europees Werkingsverdrag.
- [31] P. Sands, J. Peel, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2012 p. 228.
- [32] OESO, 'Recommendation of the Council concerning the Application of the Polluter-Pays Principle to Accidental Pollution', 7 Juli 1989 - C(89)88/FINAL.
- [33] De aanbeveling van de OESO voorziet tevens in een uitleg met betrekking tot het begrip '*redelijke maatregelen*': '*The extent to which prevention and control measures can be considered reasonable will depend on the circumstances under which they are implemented, the nature and extent of the measures, the threats and hazards existing when the decision is taken, the laws and regulations in force, and the interests which must be protected.*'
- [34] P. Sands, J. Peel, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2012 p. 230.
- [35] Ministry for Natural Environment and Fisheries, *Marine Strategy Part One*, 2012, p. 144.
- [36] European Commission, 'Bringing plastic waste back into the economy', Environment for Europeans: Magazine of the Directorate-General for the Environment, februari 2014. nr. 51, p. 13.
- [37] Een zeer brede publieke consultatie met meer dan 270 responsies van publieke autoriteiten, NGOs, industrie en andere stakeholders.
- [38] European Commission, 'Bringing plastic waste back into the economy', Environment for Europeans: Magazine of the Directorate-General for the Environment, februari 2014. nr. 51, p. 13.
- [39] European Commission, 'Bringing plastic waste back into the economy', Environment for Europeans: Magazine of the Directorate-General for the Environment, februari 2014. nr. 51, p. 13.